

Vasy Géza

Elbeszélés az elmondhatatlanról

Balázs József: Isten küldöttei

„Nem ott ássák a sírt, ahol megássák,
ha összekeverül igazság és álság.”

(Bella István: Testamentom)

Amikor kinyitottam a Tiszatáj júliusi számát 1990-ben, jóleső izgalommal fogtam hozzá Balázs József nagyobb terjedelmű elbeszélésének olvasásához. Izgalmam fokozódott, amint haladtam előre a szövegben, bár jól már nem éreztem magamat. A cím fenséges avagy játékos hangvételt ígért, s bár a szerző által megfogalmazott mottó: „Minden, ami a valósággal egyezőnek látszik, nem a véletlen műve. Szándékos.”, valamit visszavett ebből, s más tájakra és hangoltságokra is lehetőséget teremtett, az olvasót egyelőre az atmoszférateremtés szépségei ragadták magukkal. Miközben a történet és a környezetrajz részletezően pontos, szinte rajzolható is volt, belengte az egészet a bizonytalanság érzete, a baljóslatúság. S ezt tette egyértelművé az első rész kereső emberének kibontakozó célja: azért kerékpározott, többször immár az ismeretlen faluba, hogy megtudjon valamit apjának sok évvel ezelőtti nyomtalan elűnéséről.

Innen még többféle irányt vehetne a történet. De amiként a Misku nevű főszereplő nem tud sokat apjának hajdani eltűnéséről, mi sem tudunk még szinte semmit Misku jelenbeli sorsáról. S egyáltalán mikor van ez a jelen? Támpontunk egyelőre csak annyi van, hogy az apa a háború után néhány évvel tűnt el, s futballkapus is volt, vagyis mindenképpen huszadik századi a történet.

A második rész aztán elbeszéli azt is, hogy Miskunak, aki az anyjával él, van munkahelye is, s a hajnali utazás után délután vidékre kell mennie kiszállásra. Öten vannak a csapatban, a Főnök, Misku és még három férfi. Gépkocsival mentek a távoli kisvárosba. A cél előtt nem sokkal megszokott kocsmájukban ittak, majd elfoglalták helyüket az egyetlen szállodában. Még mindig nem tudjuk, mi is az a munka, amelyet majd el kell végeznie a kis csapatnak, ám a baljóslatúság fokozódik. Misku sétál az éjszakában, találkozik az aludni szintén nem tudó Főnökkel, s Misku sajnálta mindkettőjüket.

A harmadik részben majdnem mindent megtudunk. Hajnalban indulnak a munkára, a kisvárosi börtönbe. A munka: kivégzés. Az elítélt egy huszonhárom éves fiatalember, ártatlanságát hangoztatja, s megátkozza gyilkosait, akik pontosan elvégzik feladatukat.

A negyedik rész a kivégzésre következő nap története. Misku anyja tanácsát követve elmenne egy öregemberhez, hátha az tud valamit az apa sorsáról, de nem mer bemenni a házba, inkább az erdei forráshoz megy el, megszokott pihenőhelyére. Estefelé az anyja ment érte. Rosszul aludt, s éjféltájban ébresztették: váratlanul munkára kellett menniük a Központba. Újabb kivégzés volt, egy fiatal ápolónő az áldozat, akit azzal vádoltak, hogy az ávóost nem gyógyította. Ez a

nő is ártatlanságát hangoztatta, s ő is megátkozta gyilkosait. Az ítéletkihirdetés után némi zavar keletkezett, s a csapat ötödik tagja kijelentette, hogy ő ezt nem csinálja tovább.

Az ötödik részben Misku meglátogatja a Főnököt, akiről kiderül, hogy ott-hagyta a munkát, de az titok marad, hogy miért. Miskut, aki a helyettese, bal-sejtelmek kezdik gyötörni a következő napi kivégzés miatt. Három embert kell felakasztaniuk, mint a zajongó börtön hangjaiból megtudják: a miniszterelnököt, a honvédelmi minisztert meg az államminisztert. Maguk se tudják utólag, miként, ám teszik a dolgukat.

Az *Epilógus* ismét Misku erdei forrásánál játszódik. Az anya jön ide az idegen falubeli sekrestyével, aki végre elérulta az apa sorsát: őt volt, s a rabokkal együtt őt is megölték. Ám Misku, aki a Főnökkel és Bodzával, az új helyettessel vigyorgó arccal énekelget a forrásnál, már semmit sem fog fel ebből. Megbolondultak mind a hárman.

S kik *Isten küldöttei*? A hármás kivégzés előtt mondogatja a fontoskodó és izgatott börtönparancsnok Miskunak: „Ha netán lelkiismeret-furdalásuk lenne emiatt... gondoljanak arra, hogy maguk kiválasztott emberek, hiszen az igazságot szolgálják. Ha lenne Isten, azt lehetne mondani, hogy Isten küldöttei, Isten legkedvesebb gyermekei maguk...”

Isten küldötte az igazság angyala lenne? Lángpallossal az ítéletvégrehajtó? S ki mondja meg, hogy az ítélet isteni? Hiszen maga a börtönparancsnok azt mondja: „Ha lenne Isten”. Szerinte tehát nincs, következésképp az igazságszolgáltatás kizárólag az ember joga. Az emberi ítélet azonban nemcsak igaz, hanem hamis is lehet. Az elbeszélésnek éppen ez a dilemma a központi gondja. Mi is az igazság? Mit kell tudni róla? Még az első részben, amikor Misku rátalál a vak ember útmutatása nyomán a sekrestyésre, aki biztosan tud valami fontosat az apáról, a következő, semmitmondónak mutakozó, elutasító jellegű választ kapja: „nem kell pontosan tudni az igazságot”. Az első kivégzéskor a Főnököt úgy tájékoztatták, hogy egy fegyveres útonálló, többszörös gyilkos az elítélt, aki ehhez képest hangoztatja ártatlanságát. Az ápolónő már nemcsak ártatlanságát hangoztatja: „Elevenen fogtok elrohadni... mindnyájan! Én a halálom után is, mindig fölényben leszek, mindig is uralkodni fogok rajtatok, mert úgyis kiderül az igazság!” A Főnöknél tett eredménytelen látogatás után már Miskut is az igazság foglalkoztatja. Magának mondja, de félhangosan: „Egyszer még visszajövök és elszámoltatom. Ki fog derülni az igazság. Ki fog derülni, hogy miért bűjt maga a föld alá. Ki fog derülni, hogy miféle ember maga.” Majd: „Mi történik akkor, ha a Főnöknek van igaza, hogy jobb lenne visszamondani a holnapi munkát. Előbb kellett volna nekem is gondolkodnom.” S másnap, a kivégzés előtt így nyugtatja önmagát és társait: „Nem mi hoztuk az ítéletet! Azt nálunk okosabbak hozzák, akik pontosan tudják, mi a törvény, és mi az igazság.”

A három hóhér megbolodulása felől nézve egyértelművé válik tehát, hogy valóban van megfellebezhetetlen igazság, s az kiderül még akkor is, ha nyíltan beszélni még nem lehet róla. Nem is kiderül csupán, hanem igazából el sem lehet palástolni. Másként mivel lehetne magyarázni azt, hogy a Főnök otthagyja a munkahelyét? A Főnök „régbben bőbeszédűbb volt, de az utóbbi egy évben már annyira fegyelmezte magát, hogy kizárólag a munkáról volt hajlandó útmu-

tatást adni". S az őt felkereső Miskuval szemben a hallgatása annyira jelentésteli, hogy ez Miskut is mélyen elgondolkoztatja. Persze valódi gyilkosok is hangoztathatják az akasztófa tövében ártatlanságukat. Azonban itt a hóhérok is megérik a hang hitelességét. Éppen arra kell rádöbbenniük, hogy ők nem az igazságnak az ítéletvégrehajtói. Azt nem tudják pontosan, hogy mi is az igazság. Ám azt felismerik, hogy a halálraítéltek ártatlanok, s ők mégis végrehajtották a kivégzéseket. Erre nincs bocsánat. Ezt nem lehet lelkiismeret-furdalással sem elintézni, hiszen alapjában véve nem gonosz, csupán szerencsétlen emberek ők, akiket az élet sodort erre a munkakörbe. Misku például „Ha önmagára gondolt, neki nem volt más választása... Az apját várták, de csak nem került elő. Aztán az anya beszélt a Főnökkel... Hát igen. A semmiből mégsem élhettek meg, dolgoznia kellett. S a Főnök napról napra, egyre inkább meggyőzte, hogy jól választott.” Ez a meggyőzöttség omlott porrá a hármás kivégzés hatására. Isten küldöttei belátják, hogy ők valójában eltévedt emberek, bűnösök, s bűnük alól nem adhat felmentést az sem, hogy ők csupán végrehajtok, hogy nem ők hozták az ítéletet. S a bűn tudatosulásának pillanata már hozza is a büntetést. Végrehajtatik a hóhérokon is az ítélet, ám emberségesen: csendes, éneklő bolondok lesznek.

Magának az elbeszélésnek van tehát egy kerettörténete, amely a régebbi, nyolckilenc évvel korábbi múltba vezet el, s az apa sorsát kívánja felderíteni. Az első rész erre kérdez rá, s az Epilógus erre ad feleletet a történés szintjén. A negyedik részben csak epizódikusan jelenik meg ez a téma, s épen a nem-keresés, a feladat elodázása derül ki. Az apa őr volt, elítélteket őrzött, nyilvánvalóan ártatlanokat, hiszen most már az időpont is behatárolható: a fordulat éve után került sor arra, hogy a rabokra és az örökre egyaránt rárobbantották a bányát. Tévedésből? Vagy az öröket is raboknak tekintették? Ki tudja már. Mire e tény megtudjuk azonban, az már nem érdekli a megbolondult Miskut. Addigra már őrá is „rárobban a bánya”, hiszen egyértelmű most már, hogy az apáé a fiú forsát kíséri a maga párhuzamosságával. Az őrt lemészárolják, fiát, aki hóhér lesz, bolondulásba kergetik az igazságtalanaág tobzódásának korában. Démoni körforgás ez az eltévedt emberek bűnhődéséről. Eltévedni a gyenge jellem szokott, azonban a körülmények is vétkesek. Az apa is a háború után „mindenfélével próbálkozott, de semmi sem sikerült”. Aztán valamibe belekeveredett, s alighanem ennek következményeként lett őr, aki rab is egyúttal. S ebből a sorstörténetből szinte determináltan következett a fiúé, aki hóhér lett, s akit emberként, gondolkodó lényként „kivégeztek”.

E hóhérok ügyében nem az ember, nem a társadalom, hanem csupán maga az „Isten” szolgáltat igazságot. A hóhérok a becstelenség, az istentelenség ítéletvégrehajtói, s a rájuk sötétedő téboly „Isten” valódi jelenlétének bizonyítéka. Alighanem az apa is „megérdemelte” a sorsát, s meg a fiú is. Az Epilógusban értesülünk mindkettejük valóságos bűnhődéséről, a két történet - az isteni igazságság előtt - itt válik igazán eggyé.

Kétarcú az igazság fogalma: élni s visszaélni is lehet vele. De hasonló a helyzet a munkával is. Maga Misku már csak az éleződő válsághelyzetében kezd az igazságról meditatálni, addig viszont, s folyamatosan mindannyian a mun-

kájukkal vannak elfoglalva. A munkájukat, a dolgukat emlegetik, annak tökéletes pontosságú elvégzését, s még véletlenül sem nevezik meg soha e munka valószínű tartalmát. Menekülés is ez nyilván, de éppen ez a vonás teszi lehetővé, hogy a hóhérnak valamennyire is emberi arca lehessen. Hiszen - látszólag - nem az a fontos, hogy mi a munkájuk, hanem az, hogy azt pontosan és kifogástalanul elvégezzék. A Főnök akkor kezd a kivégzendők helyett csak a munkáról beszélni, amikor megkezdődnek a kétes kivégzések. S nyilván ezért lesz szinte már mániája a kritikus cselekménysor időtartamának állandó mérése: "Az eddigi legjobb időnk huszonhárom másodperc... Addig nem nyugszom meg, amíg húsz másodperc alá nem kerülünk." Később Misku azt a magyarázatot adja a viszonylagos lassúságra, hogy „Nem akarunk durvák lenni”. Az igazság megcsúfolása a szellemi értékek szintjén az, amit a bírák tesznek a politikai indítékokból meghozott halálos ítéletekkel, s ugyanez a fizikai cselekvés szintjén a kivégzés aktusa. A gondolat s a cselekvés is tisztátalanná vált.

Az elbeszélés felépítésében, anyagkezelésében, szemléletében sok a balladás. Magának a térnek és az időnek sokáig megőrzött s végleg soha fel ne adott bizonytalansága, általánossága teremti meg ennek szerves keretét. Mert a mai magyar olvasó számára egyértelmű ugyan, hogy itt Kádárék 1957-58-as megtorlási akciójáról van szó, hogy a miniszterelnök maga Nagy Imre, s még az ápolónőnek is megvan a modellje, az is egyértelmű azonban, hogy ezen élményforrás ismerete nélkül is megáll az elbeszélés a maga lábán jelentése és jelképisége teljes gazdagságában. Hiszen azonnal felismerhető tényszerűséggel 1956 környékére csupán az ápolónő által említett ávós utal. Az is egyértelmű, hogy Magyarországon járunk. A Főnök említi, hogy „a magyar alföldön vágunk keresztül”, s a fel nem keresett idő s Bíró Albert s a harmadik hóhér neve, a Bodza is ide köt. S bár több magyar miniszterelnöknek volt szomorú vége, ilyen kivégzése csak Nagy Imrének történt meg. Belőle egy balladás elbeszélés meg sem szólaló hőse lesz, akiért a börtöncella névtelen rabja üvölti világgá az átkot a gyilkosokra.

Ez már a harmadik átok a történetben, s ezek az átkok meg is fogannak. Sok más hármasság is beépül a cselekménybe, s ez a meseszámjelleg a maga immár konok ismétlődésével szintén balladássá tesz. Három kivégzés van, s a harmadiknál három áldozat. Mindháromszor elhangzik egy átok a gyilkosokra. Három hóhér bolondul meg, s három egyszerű beosztott marad névtelen. Mindhárom kivégzésnél durván viselkedik a főnök a helyettesével, kétszer a Főnök Miskuval, egyszer Misku Bodzával: ütnek az orrvárázás erejével, s rúgnak is.

E hármasságok, bármennyire racionálisak is, mitikus jelleget is öltenek. Hasonló szerepe is van a szintén gyakori kettősségeknek, párhuzamosságoknak. Mindjárt ilyen az apa és a fiú sorsának egymásravitítése. Hasonlóan fontos a Főnök és Misku párhuzama és ellentéte. Két „mit sem sejtő” női epizódszereplő van: az anya és a Főnök felesége. Ketten lépnek ki a hóhércsapatból: előbb az ötödik ember, majd a Főnök. De más szinten is van két „kilépő”. A sekrestyés korábban katonatiszt volt, nyilván ávós, azért bújjik el az emberek elől, s menekül a vallásosságba. S a Főnök, aki szintén menekül, az emberei elől is. Az egyik

az apát hagyta bajban, a másik a fiút. Az első két kivégzéskor konkrétan gyilkossággal vádolják az elítélteket. Misku kétszer tesz kerékpáros látogatást: egyszer az idegen faluban, egyszer a Főnöknél. S ugyancsak kétszer látjuk őt a forrásnál is.

Maga a kettős sorsképlet, annak megduplázása (apa-fiú, sekrestyés-Főnök), a kettősségek és a hármasságok folyamatos fokozást tesznek lehetővé. Az igazság szempontjából ez ilyenképpen írható le: a múlttól nem tudjuk a pontosan igazat - a jelenben vannak (lehetnek) igazságtalan ítéletek és kivégzések - az egész országban az igazságtalanság tobzódik -, a lelkiismeret szintjén lehetséges az igazság érvényesülése. A kinti világban a történet időszakában ez nem következhet be. Ám az áldozatok végső szavaiban ott a bizonyosság: az igazságnak egyszer ki kell derülnie. Az igazságnak ez a kezelése is a balladás jellegét erősíti.

A párhuzamossághoz és a fokozáshoz hasonló szerepet játszanak az ellentétek is. A legalapvetőbbet, az igazságot és a végletes igazságtalanságot olyan párok értelmezik, mélyítik el a cselekvés és a jelentés szintjein, mint az ártatlanság és a bűnösség, a felelősségnélküliség tudata és a mégis megmutatkozó félelem, a főnök és az alárendelt, az elítélt és a szabad ember, a mozgás és a nyugalom, a zárt tér és a tágasság, a börtön és a város, a város és a természet, az alkohol és a tiszta víz, a zaj és a csend, az üvöltés és a hallgatás. Az ellentétpárok tagjainak nagyobb része nem alkalmoszerűen, hanem végigvitt motívumként van jelen a történetben. Ilyen például a főnök-alárendelt viszony, ahol az új főnök azonnal átveszi a régebbi főnöknek szinte minden szokását, s nevezetesen a durvaságát is helyettesíti iránt, amivel nyilván saját bizonytalanságát igyekszik palástolni. Ám Misku csak egyetlen alkalomra lehet főnök, mert a főnöknek nem szabad kételkednie, annak mindent egyértelműen tudnia kell, s Misku erre már nem képes. Vagy ilyen a nagy szerepet játszó mozgás-nyugalom ellentétpár is. Misku állandó mozgásigénye, keresése a cselekmény által is indokolt, ám kiderül az is, hogy itt nem csupán erről és nem csupán arról van szó. A kivégzések előtti percekben, sőt napon „megállás nélkül, láthatatlan erők úzték őket, folytonosan csak mozogtak és indultak valahová, akár csak egyetlen métere is, hogy aztán újra megállva visszaforduljanak, s majd mintha hosszú, mély álomból ébrednének, kábán forogtak, s csak a szüntelen mozgás nyugtatta meg őket.”

Ez a kényszeres mozgás egyik tünete annak, amit a bűnösség és bűnhődés jeleinek és fokozatainak nevezhetünk. Vannak ennek testi jelei, a mozgás mellett a hallgatás, a szomjúság, a verés, az orrvérzés, a hidegrázás, a nem alvás, az állandó izzadás. Közülük a mozgás, az ivás és a verés kényszercselekvésnek tekinthető. A testi jelek természetesen a lelki folyamat leképezései. Míg azonban a testi jelek többsége az egész csapatra érvényesen szemlélhető, addig a lelki folyamatot részletesebben csak Miskunál követhetjük. Voltaképpen ezt a folyamatot tárja elénk maga az elbeszélés, mondhatnánk, ezért íródott meg. Eddig mindvégig erről volt szó, kiindulva az alapkérdéstől, hogy mi is történt az apával, egészen a megbolondulásig. Misku első és sokáig egyetlen kérdése mintha az ősokot keresné már-már mániákusan, a magyarázatot a maga sorsára. Amikor lakásán keresi fel a visszavonult Főnököt, akkor ezt már azért teszi, hogy önmaga

sorsára, létére szinte kérdezzen rá. A két látogatás - az idegen faluban és a Főnöknél - kulcsfontosságú tehát Misku számára. A legelemibb kérdéseket teszi fel: Mi történt az apámmal? Élhet-e még? S mi történik velem? Mit cselekszem én? Szabad-e ezt tennem? S mire a válasz megszületik, szétmorzsolódik a személyiség. Túl későn fogalmazódik meg Miskuban, hogy vajon helyes-e, hogy őt a munkakörének, kömvezte elvárásainak való megfelelés kényszere mozgatja, s nem önmaga. Ha belegondolunk, mindössze két elem van, amelyben önállóan cselekszik. Az egyik az, amikor úgy dönt, hogy nem zavar most az idős Bíró Albertnél, s ehelyett kimegy a forráshoz. Utánasiető anyja meg is dorgálja ezért. A másik önálló cselekedete a Főnök felkeresése.

Külön vizsgálatot érdemelne az elbeszélésben szereplő motívumok önmagukban is, egymáshoz fűződő kapcsolatukban is. Az eddig jelzettekén túl most csak arra van mód, hogy néhány fontosabb motívumra még felhívjam a figyelmet. Ilyen az első részben szereplő vak ember, aki a patakparton útbaigazítja Miskut, hogy a sekrestyést, a hajdani katonatisztet keresse. Ebben az a különös jelentésű, hogy Misku már ötödször jár a faluban, számtalan embert végigkérdezett, mégsem tudott senki sem segíteni. Csak a vak ember a „látó”, a tudó, csak őelőle nem rejtőzhet el az igazság, tehát a sekrestyés múltja sem.

Sokrétűen van jelen a víz motívuma. Előbb megduzzadt tavasi pataként, majd zúduló esőként. A faluban forráskútként, az erdei tisztáson is forrásként. S Misku mindegyik forrásnál megmosakodik és iszik is. Erőt merít? Megtisztul? Legalábbis kísérletet tesz erre, öntudatlanul nagyjából. A forrás motívumának egy másik összefüggésben is szerepe van. A nyugalom helye az erdei forrás, akárcsak a sekrestyés számára a templomkert. Amiként a sekrestyés fogalmazott: „itt megeltem a nyugalmamat”, „nézzen csak körbe, olyan ez, mintha a paradicsomban lennék”. S a „nyugalmat” leli meg Misku is két társával az epilógusban, ahol a forrás körül énekelgetnek, ám nehogy valódi nyugalomra gondoljunk, az éneklés minősítő megnevezése már gajdolás.

Az apa, a sekrestyés és a három hóhér sorsa tehát az örök és ítéletvégrehajtók lehetséges sorsát, bűnhődését mutatja. Az apa maga is áldozat lesz, a sekrestyés elbúvik a világot elől, s a templomba menekül, a többiek megbolondulnak. A végzetesen eltévedt ember számára bocsánat lehet ugyan a többi ember részéről, ha önmagukba néznek, mégis „végleg elszállt a remény”, ha megszólalt lelkiismeretük, annak válaszolni kell. Az elől nem lehet se templomkertbe, se erdei tisztásra menekülni. S még a bűn elkövetése konkrét, időben behatárolt, a bűnhődés halálig tartó időtlenségbe tágul, sőt a nagy átok szerint azon is túl, „hetediziglen”. Az elbeszélés első négy része az első nap éjféltutáni kezdetétől harmadnap hajnalig szoros időrendben követi az eseményeket, s leírja az első két kivégzést. Az ötödik rész valamivel, néhány nappal vagy néhány héttel későbbi cselekménye maga a főbűn, a miniszterelnöknek és társainak kivégzése. Mennyivel követi ezt a bűnhődés, már lényegtelen, éppen azért, mert örökké tartó, miként a beálló esti szürkület a bűnösök számára.